

УДК 378.014.6:140.8:378.124

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ СВІТОГЛЯДНОСТІ ЯК ГОЛОВНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ЗМІН

Валентин Іванченко

*Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, 03057 Київ, Україна*

Розкрито роль духовних і моральних чинників у формуванні світогляду викладача вищої школи.

Ключові слова: світогляд, ціннісні орієнтації, духовність, моральність.

У сучасну епоху, коли відійшли в минуле цінності тоталітарної системи, коли відбувається перегляд соціальних орієнтирів, а також підвищення активності свідомості та самосвідомості особистості, “набувають актуальності цінності, що мають практичну значущість для держави. Серед таких, що забезпечували впродовж всієї історії українського народу розвиток особистості, її свободи; здатність ставити цілі відповідно своєї волі та індивідуальності, завжди виступали духовність і моральність” [5, с. 72].

З огляду на викладене актуальною стає проблема вирішення тих завдань, які ставить держава перед вищою освітою, щодо відродження духовних цінностей і моральних норм, які здатні відіграти ключову роль у процесі національного відродження. Сьогодні, коли діяльність вищих навчальних закладів України базується на принципах “гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей” [4, с. 23], зрозуміло, що формується й новий образ викладача. Постійно зростає його роль у навчальному і виховному процесах, де основою стає педагогічне спілкування. Серед головних рис, що характеризують високий професійний рівень науково-педагогічних працівників, вирізнимо такі: державницьку свідомість, демократизм, професійну майстерність, особистісність, гуманістичну спрямованість особистості у процесі викладання. Саме гуманістична спрямованість особистості у процесі викладання забезпечує формування у молоді високих моральних і духовних цінностей, досягнення розуміння того, що найвищим ідеалом суспільства є життя людини, її права і свободи, заперечення будь-якої винятковості. Духовно-моральні цінності повинні стати не тільки надійним захистом в умовах підвищення рівня психоемоційного напруження, але й сприяти зростанню рівня культури

педагогічного спілкування і процесу викладання. На цьому акцентує і провідний український психолог Е. О. Помиткін [7, с. 4].

На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що освітня і виховна діяльність у вищій школі повинна здійснюватися в умовах гуманістично зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної моделі навчального процесу, основу якої становитиме психолого-педагогічна система взаємодії між викладачем і студентом на духовно-моральних засадах.

Методологічна основа нашого дослідження ґрунтується як на філософсько-історичному підході до проблеми формування духовно-моральних компонентів світоглядності, так і на принципах педагогічної й психологічної наук, їх теоретичних основ, що були розроблені такими відомими педагогами і психологами, як С. І. Гессен, П. Ф. Каптерев, П. І. Підкасистий, І. П. Підласий, К. Д. Ушинський, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, А. Маслоу, О. М. Леонтьєв, К. Роджерс та ін.

У філософських, історичних, соціологічних, психологічних та педагогічних дослідженнях знаходимо теоретико-критичний аналіз поглядів на процес формування духовних і моральних чинників як складових світогляду. Зокрема, це положення знайшло висвітлення у працях Платона, Аристотеля, Плутарха, Геракліта, Сенеки, Квінтіліана, Конфуція, Мо Ді, Афанасія Афонського, Іларіона Київського, Григорія Сковороди та багатьох інших.

Водночас духовно-моральний розвиток особистості викладача в системі вищої освіти є важливою складовою навчально-виховного процесу (у П. П. Блонського, С. Т. Шацького).

Серед сучасних дослідників духовно-моральних аспектів проблеми зазначимо Г. О. Балла, І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, С. У. Гончаренка, І. А. Зязюна, С. Д. Максименка, Е. О. Помиткіна, Р. Трача, В. В. Рибалка та ін.

Як свідчить історія, найважливішим завданням вищої школи завжди було формування національного світогляду в молодого покоління, чільне місце серед складових якого посідали духовність і моральність.

Водночас слід зазначити, що сьогодні недостатньо розкриті психолого-педагогічні характеристики духовно-моральних компонентів світоглядності викладача, їхня роль у національному відродженні в умовах освітніх змін.

Ставили такі завдання:

- уточнити на підставі аналізу історичних, філософських та психолого-педагогічних досліджень роль духовних і моральних чинників у формуванні світогляду викладача;
- розглянути їхню роль у освітянському процесі вищої школи і формуванні світоглядності молодого покоління.

Для проведення дослідження необхідно уточнити зміст таких понять: світогляд, цінність, духовність та моральність.

Як відомо, питання формування світогляду і його основних компонентів (духовності й моральності) можна розглядати як з позиції педагогіки та психології, так і з позиції філософії. Започатковані філософією категорії, закони, принципи лежать в основі понять педагогіки та психології.

Отже, філософія є теоретичною і методологічною основою педагогічної і психологічної наук. Слід зазначити і те, що ці науки обирають методологію наукового дослідження, спираючись на світоглядні теорії і концепції, що, відповідно, формуються в межах філософії. Серед таких понять зазначимо і розвиток духовно-моральних структур особистості.

За визначенням, що подано у психологічному словнику, світогляд – це “система поглядів на об’єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до оточуючої її дійсності і самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації” [6, с. 184]. Як відомо, великий психолог ХХ століття Л. С. Виготський під світоглядом розумів те, що “характеризує всю поведінку людини в цілому в її культурній частині щодо зовнішнього світу” [8, с. 54–55].

Світогляд людини складається з елементів, що належать до усіх форм суспільної свідомості, постає як структура [10, с. 284]. Його можна розглядати як сукупність стійких зв’язків між безліччю компонентів об’єктів, що забезпечують йому цілісність і тотожність самому собі.

На думку відомого радянського філософа ХХ століття А. М. Чанишева, світогляд “відрізняється від суми, сукупності поглядів на світ тим, що центром світогляду, його, так би мовити, основним питанням є питання про ставлення людини до оточуючого її світу”. Предмет світогляду “або те, що світогляд виділяє передусім в об’єкті, – це саме взаємовідношення світу природи і світу людини, макрокосмосу і мікрокосмосу”. З цього випливає, що світогляд – це “система образів і уявлень або понять і категорій, орієнтованих на питання про місце людини в природі, в світобуді як такому, і їх історичному призначенні”. Саме “духовне усвідомлення світобуду можливе як через сукупність пов’язаних між собою (головно психічними асоціаціями) образів і уявлень, так і через логічно пов’язану систему понять і категорій” [11, с. 6, 38–43].

Найважливішими структурними складовими світогляду особистості, як відомо, є ціннісні орієнтації.

У теорії провідного американського психолога М. Рокіча цінності – вид переконань (beliefs), які посідають центральне місце в системі переконань; керівні принципи життя, що визначають, як необхідно поводитися, який

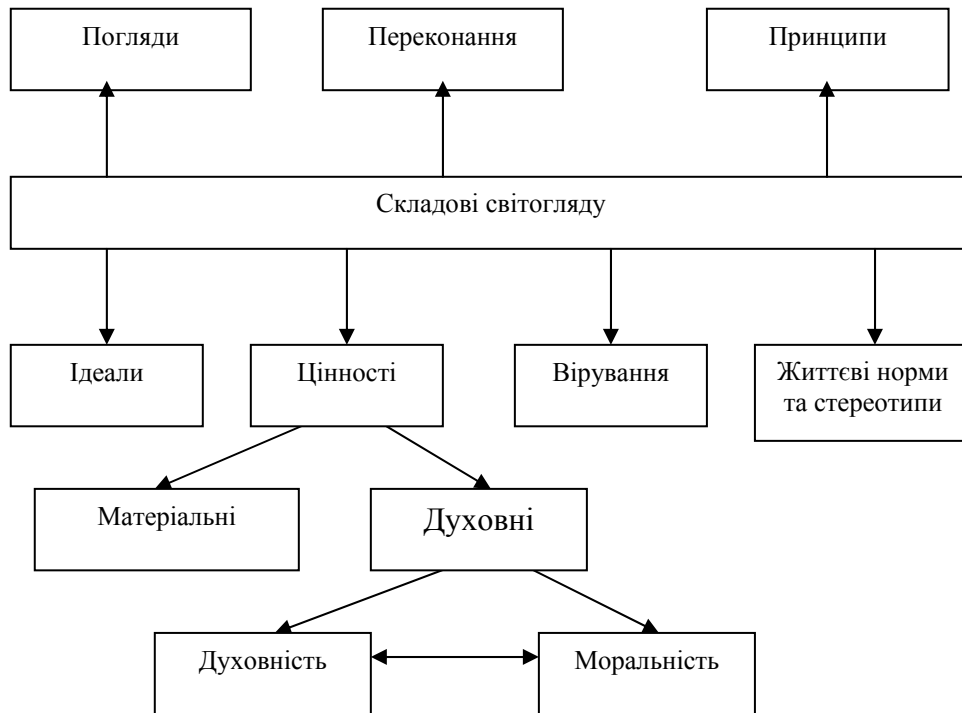
бажаний стан або спосіб життя, гідні чи негідні того, щоб їм відповідати і до них прагнути [12].

Діючи як на рівні свідомості, так і на рівні несвідомих процесів, “ціннісні орієнтації визначають змістову сторону спрямованості особистості, вибірковість поведінки і діяльності людини, детермінують її мотивацію, впливають на стиль її мислення та життя” [9, с.145].

Недарма відомий німецький соціальний філософ та історик Макс Вебер, аналізуючи дії індивідів на основі неокантіанських поглядів, зазначав про те, що “кожний людський акт набуває усвідомлення лише відповідно до цінностей, за якими визначаються норми поведінки людей та їхня мета” [9, с. 13].

Цінності є досить стійкою системою поряд із переконаннями, схильностями, особистісними смислами, охоплюють духовно-моральні компоненти.

Складові світогляду людини можна зобразити такою схемою:

Зауважимо, що духовні і моральні компоненти, відповідно становлять первинний вузол у структурі світогляду особистості.

Зазвичай духовність визначають досить широко, що охоплює аспекти пошуку змісту, цілісності, єднання, трансценденції і вершину людських можливостей.

Як вважає завідувач кафедри Нового Заповіту КДА, протоієрей, Василь Заєв, “духовність – це стан душі, що має відповідні позитивні властивості, які характеризують її чистоту від усілякого внутрішнього бруду. Моральність же – це характер ставлення людини до навколишнього світу, передусім до іншої людини і суспільства. Її оцінюють за вчинками людини, але залежно від мотивації, не всі моральні вчинки людини можуть бути духовними. Характер і ступінь духовності людини, в кінцевому підсумку, визначаються тією метою, яку вона ставить у своєму житті” [3, с. 90–93].

Духовність виявляється як властивість особистості виявляти “здібність... усвідомлювати своє “Я” і місію свого земного існування, а також порівнювати їх з моральними законами життя і діяти згідно з ними”.

Саме духовність дає змогу людині піднятися над світом природи. Вона пов’язана із сенсом, призначенням людини. Це те, що вище від біологічного, тілесного, матеріального, земного і саме може становити духовну сутність людини.

Моральність виявляється як “здатність людини діяти, думати і відчувати відповідно до своїх духовних основ, це способи і прийоми передачі зовні свого внутрішнього духовного світу. Якщо духовність – це те, чим і заради чого ми живемо і діємо, то моральність – це те, як ми живемо і діємо. Змістовність задає духовність; правила і способи дії – моральність”.

Відповідно до вищезазначеного духовність і моральність існують у нероздільному єднанні, по суті, в цілісному і гармонійному. Якщо ж між ними “виникає суперечність, починається роздвоєння і навіть розпад особистості” [1, с. 120–121]. Ось чому вони не можуть існувати, а отже, не можна їх розглядати окремо.

Звернувшись до Клію, ми можемо переконатися в тому, що ще стародавні жителі Еллади в IV–II ст. до н.е. зазначали не тільки науково-культурний пріоритет знань вільних громадян, але і вплив цих знань на економічне життя. Це підвищувало увагу полісів до освіти, а отже, і до викладацьких кадрів. У спеціальних “Положеннях” полісів, що збереглися досі, йдеться не тільки про матеріальну базу освітян, але й про умови підбору їх на викладацьку роботу за моральними критеріями на підставі конкурсу. Це сприяло найважливішій справі полісів – вихованню молодого покоління [2, с. 55–73].

І сьогодні, у час епохи інформатизації, коли змінюються вектори цінностей та орієнтирів суспільного розвитку, майбутнє держави залежить від морального стану родини і викладачів, які закладають ту генетичну

клітину світоглядності, що сформується в подальшому в “єство” нації, держави.

Це акцентує на важливості знання ролі духовно-моральних чинників у діяльнісному процесі вищої школи. А передусім, на нашу думку, необхідно визначити найважливішу структурну складову особистості викладача вищої школи, яка виокремлює значущість духовності й моральності. Це соціальна спрямованість, система провідних ставлень і потреб. Відповідно, першу найважливішу групу вимог до особистості викладача становлять вимоги до нього як до представника суспільства і виконавця важливого соціального замовлення: викладач формує особистість.

Отже, духовно-моральні риси викладача є інтегральним показником його професійно-педагогічної майстерності. Основою педагогічної спрямованості його особистості повинні стати позитивне ставлення до своєї роботи, любов до студентів, психолого-педагогічна культура.

Саме сформованість духовно-моральних компонентів у світоглядності викладача дає змогу йому налагодити педагогічне спілкування, що є основою процесу виховання. Це професійне спілкування дає можливість створити сприятливий психологічний клімат для досягнення спільної мети шляхом взаємодії викладача і аудиторії, змістом якої є обмін інформацією, здійснення навчально-виховного впливу, організація стосунків. Акцентуємо і на функціях цього спілкування, що тією чи іншою мірою впливають на формування духовно-моральних чинників світогляду студента. Це і організація міжособистісної взаємодії, і співпереживання, і самоствердження особистості студента.

Головні етапи педагогічного спілкування, що впливають на формування духовно-моральних чинників, як зауважував В. А. Кан-Калік, такі:

- моделювання викладачем майбутнього процесу спілкування зі студентами;
- управління спілкуванням у педагогічному процесі;
- аналіз реалізованої системи спілкування, виявлення досягнень та недоліків.

Отже, реалізація духовно-моральних чинників у професійно-педагогічній діяльності викладача вищої школи в умовах освітніх змін повинна виявлятися в:

- умінні говорити і слухати;
- сприйманні й адекватному пізнанні особистості студента;
- пізнанні власних індивідуально-психологічних особливостей, оціненні власного психічного стану;
- контролі стану афекту в собі та інших;

- гуманістичній спрямованості викладання зі зверненням до особистості, духовних цінностей, утвердження високих моральних норм;
- державницькій свідомості, що базується на впровадженні державницьких ідей, історичних традицій;
- особистісних рисах викладача і його професійній культурі.

Викладене свідчить про важливу роль духовно-моральних цінностей у формуванні світогляду особистості, про їхню ключову роль як у професійно-педагогічній діяльності викладача вищої школи в умовах освітніх змін і формуванні світоглядності молодого покоління, що є запорукою відродження державності й ментальності української нації.

1. *Безрукова В. С., свящ. Алексей Мороз.* Образ русской школы. СПб., 2002.
2. *Блаватская Т. В.* Из истории греческой интеллигенции Эллинистического времени. М., 1983.
3. *Заев В.* Современное православие и образование Православні духовні цінності і сучасність: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21 бер. 2003 р. К., 2003. С. 90–93.
4. Законодавчі акти України з питань освіти станом на 01.04.04 р. Офіційне видання. Гол. ред. кол. С. М. Ніколаєнко. К., 2004.
5. *Іванченко В. В.* Психологічні особливості формування духовно-моральних цінностей гімназистів як чинники розвитку особистості // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. акад. С. Д. Максименка. 2007. Вип. 33. С. 71–80.
6. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М., 1985.
7. *Помиткін Е. О.* Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. К., 2005.
8. Словарь Л. С. Выготского / Под ред. А. А. Леонтьева. М., 2007.
9. Современная Западная социология: словарь. М., 1990.
10. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М., 1987.
11. *Чанышев А. Н.* Начало философии. М., 1982.
12. *Rokeach M.* The nature of human values. N.Y., 1973.

**SPIRITUAL AND MORAL COMPONENTS OF WORLD VIEW AS BASIC
FACTORS OF HIGHER SCHOOL TEACHER'S PROFESSIONAL
AND PEDAGOGICAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS
OF EDUCATIONAL CHANGES**

Valentyn Ivanchenko

*Vadim Het'man National Economic University of Kyiv
Peremoha Av., 54/1, UA-03057 Kyiv, Ukraine*

The article reveals the role of spiritual and moral factors of forming higher school teacher's world view.

Key words: world view, value orientations, spirituality, morality.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008

Прийнята до друку 25.09.2008